

Boekbesprekingen

Mark Mazower, *Hitlers wereldrijk. De overheersing van Europa door de nazi's*, vert. Hanneke Bos en Mieke Hulsbosch, Uitgeverij Contact, Amsterdam 2009; ISBN 9789025412869; 827 pagina's; € 69,95

In de jaren dertig keken de Europese democratieën met bewondering naar het economische herstel in nazi-Duitsland. Zoals de Britse historicus Mark Mazower (1958) in zijn internationale bestseller *Duister Continent* (2001) al duidelijk heeft gemaakt, beschouwden veel Europeanen de Duitse hegemonie op economisch gebied als een gegeven, zij het dat ze wel graag toezeggingen wensten over hun soevereiniteit binnen het naoorlogse Europa.

In zijn nieuwste, spannend geschreven studie *Hitlers wereldrijk. De overheersing van Europa door de nazi's*, trekt Mazower de lijn uit zijn vorige boek door. In de eerste oorlogsjaren hoefden de nazi's niet over een naoorlogse Europese orde na te denken, omdat de West-Europeanen de Duitsers zonder slag of stoot gaven waar ze om vroegen. Tijdens de oorlog

beschouwden beleidsmakers, werknemers en werkgevers de economische samenwerking met de bezetter als het minste van twee kwaden. In het Oosten vormde de rassenideologie van de nazi's aanvankelijk een obstakel voor collaboratie. Maar ook daar kwamen de nazi's tot de conclusie dat ze voor een effectief bestuur waren aangewezen op de hulp van de plaatselijke bevolking.

Een sterk punt in Mazowers betoog is het verband dat hij legt tussen de angst bij de nazi's voor een voedselcrisis aan het Duitse thuisfront en de versnelde uitvoering van de *Endlösung*. Toen in het voorjaar van 1942 de rantsoenen in Duitsland daalden begon de bevolking te morren. Herbert Backe, minister van Voedsel en Landbouw, zag een oplossing in het terugschroeven van de lokale consumptie in Polen. Op 23 juni 1942,

enkele weken voor het binnenhalen van de oogst, schreef Backe dat de 3,5 miljoen Joden voor het eind van het jaar uitgehongerd moesten zijn. Himmler greep hierop zijn kans en liet alle Joden die niet konden werken in de vernietigingskampen Treblinka,

Sobibór en Belzec vermoorden.

Wat Mazowers boek *a fortiori* de moeite waard maakt, is zijn indringende weergave van de bestuurlijke machtsstrijd tussen de Wehrmacht en de SS in Europa. Toen Himmlers rechterhand Heydrich het leger zover probeerde te krijgen dat het de executies van de Joden zou opvoeren, sprak admiraal Wilhelm Canaris, de bevelhebber van de Abwehr, zijn afschuw uit. 'Voor deze methoden zal de wereld de Wehrmacht aansprakelijk stellen', waarschuwde hij generaal Wilhelm Keitel. De Wehrmacht was volgens Mazower zelf echter geen haar beter. Eind september 1942 was de Wehrmacht betrokken bij de moord op 33.000 Joden uit Kiev in het ravijn Babi Jar. En tussen juni 1941 en maart 1942 liet het leger meer dan twee miljoen Russische krijgsgevangenen – potentiële arbeidskrachten voor de Duitse oorlogsindustrie – van de honger creperen. Ten slotte importeerde de Wehrmacht na de val van Mussolini in 1943 de SS-gebruiken van het oostfront naar Italië en Griekenland. De scheidslijn tussen de bestrijding van partizanen en de rekrutering van arbeiders verdween tijdens de laatste fase van de oorlog volledig.

Mazower beschouwt de oprichting van de *Arbeitseinsatz* onder leiding van Fritz Sauckel in maart 1942 terecht als het moment waarop de Europeanen daadwerkelijk tegen de nazi's in verzet kwamen. Het wegvoeren van landgenoten stuitte op heftiger verzet dan de deportatie van de Joden. In

landen waar het bestuur in handen van het ambtenarenapparaat bleef, verliep de deportatie soepeler dan in landen waar de SS een regime van terreur uitoefende. De historicus Peter Romijn behandelde in *Burgemeesters in oorlogstijd* (2006) uitvoerig de morele dilemma's waarvoor Nederlandse burgemeesters zich na de *Arbeitseinsatz* gesteld zagen. Net als Romijn stelt Mazower in zijn nieuwste boek dat het aantal onderduikers na de invoering van de *Arbeitseinsatz* significant toenam. Volgens Mazower was het verzet in Oost-Europa overigens heftiger dan in West-Europa omdat de Polen en Russen beseften dat ze na de Joden aan de beurt waren om vermoord te worden.

De *Arbeitseinsatz* had voor de nazi's naast het toenemende verzet een effect dat strijdig was met Hitlers streven naar een raszuiver Duits Rijk; door de komst van miljoenen buitenlandse dwangarbeiders naar Duitsland bleek dit een utopie. Tegen 1944 was de Duitse oorlogseconomie volledig afhankelijk van buitenlandse arbeiders. Ondertussen begrepen zelfs SS-ers in de Rijksprovincies dat de nazi's voor een effectief bestuur van Europa de hulp van de plaatselijke bevolking bitter nodig hadden. Zo zou de onderbezette Wehrmacht zonder de hulp van de Franse politie nooit de Joden hebben kunnen deporteren. Hitlers criticiasters binnen de SS hadden het goed gezien. Duitsland kon raszuiverheid óf wereldheerschappij krijgen, maar

niet allebei.

Uiteindelijk hadden de Europeanen het afschrikwekkende voorbeeld van de nazi's nodig om in te zien wat voor consequenties het op rassen gebaseerde kolonialisme kon hebben. Geen enkele koloniale macht loste het 'probleem van het getal' met zoveel terreur op als de nazi's. Volgens Mazower is het verdwijnen van het Europese kolonialisme na 1945 de enige (onbedoeld) gunstige nalatenschap van de nazi's.

Mazower weet met zijn nieuwste boek de spanning van de lezer tot op het eind vast te houden. Hij besluit met het schokkende inzicht, dat de theorieën van Walter Christaller over de optimale locatie van koloniën, waarop Himmler de Duitse kolonisatie in het Oosten had gebaseerd, in 1948 het fundament vormden voor de kolonisatie van Israël. Zo wrang kan geschiedenis dus zijn.

Costijn van der Ploeg

Nizaar Makdoembaks, *Goelag in de Indische Archipel. Joden en stakers in 1942 staatsvijanden van bezet Koninkrijk der Nederlanden*, Uitgeverij Het Tribunaal 2008; ISBN 978-90-810890-5-0; 509 pagina's; € 29,95.

In 1942 deed zich een onderbelichte tragedie voor in de Nederlandse geschiedenis. In het door de Amerikanen verdedigde West-Indië van het Nederlandse Koninkrijk werden honderden stakers onder slechte omstandigheden opgesloten, nadat ze betere arbeidsomstandigheden en bescherming tegen de oorlogsdreiging hadden geëist. Op 20 april kwamen op Curaçao bij een schermutseling met Nederlandse politieagenten 15 Chinese stakers om het leven. Ze werden anoniem op Curaçao begraven en hun lot werd decennialang vergeten. De verantwoordelijken zijn nooit onderworpen aan een onafhankelijk

onderzoek.

In *Goelag in de Indische Archipel* bespreekt Nizaar Makdoembaks naast deze tragische dag de internering van stakers in Nederlands West- en Oost-Indië en het vastzitten van meer dan duizend Nederlandse joodse vluchtelingen in Frankrijk. Makdoembaks baseert zijn boek voornamelijk op de Parlementaire Enquête Regeringsbeleid 1940-1945 (PE), gehouden tussen 1947 en 1956. De PE heeft zich alleen beperkt tot de politieke en niet de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De auteur besteedt allereerst aandacht aan de Geallieerde aanwezigheid in Suriname en Curaçao. Britse en later Amerikaanse troepen werden in West-Indië op Nederlands grondgebied ingezet, omdat de industrie hier van groot strategisch belang was voor de oorlogsvoering. De bauxietmijnen in Suriname leverden in de Tweede

Wereldoorlog 65% van de grondstof voor Amerikaanse vliegtuigen. De Curaçaose olieraffinaderijen van het Brits-Nederlandse Shell waren de grootste van de wereld en essentieel voor de Geallieerde legers.

Duitse onderzeeërs begonnen al vanaf 1941 met aanvallen en in april 1942 braken na weer een aanval grootschalige stakingen uit. Nederlandse officieren en Chinese zeelieden van de door de Nederlandse regering gevorderde Shell vloot eisten betere bescherming en dienden verschillende voorwaarden in, waarna ze werden opgesloten. Volgens het officiële Nederlandse rapport werden de Chinezen verzameld en meegedeeld dat de werkwilligen van de niet werkwilligen zouden worden.

Hierop werden de Nederlandse politiemannen aangevallen, waarna die zich met hun wapens verweerden. Tientallen stakers raakten vervolgens verwond en 15 werden gedood. Onder de politie waren 6 lichtgewonden, waarvan één met een schotwond in het dijbeen (volgens de auteur een verdwaalde kogel, volgens het rapport door een afgepakt geweer). De 15 Chinezen werden zonder rekening te houden met culturele of religieuze achtergrond anoniem begraven.

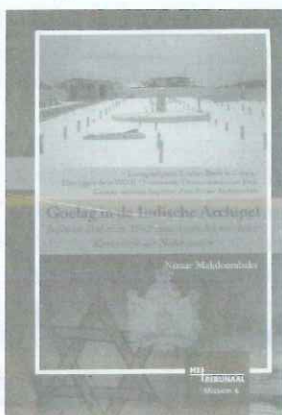
Ook in het Oosten van het Nederlands Koninkrijk werden men-

senrechten geschonden. Net als de tankervloot van Shell werd de vloot van de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij (KPM) in Oost-Indië gevorderd voor de Geallieerde oorlogsvoering en ingezet voor transport van troepen en voorraden. Indonesische zeelieden van de KPM werden vaak zonder rechtsgang geïnterneerd in

kampen. Volgens de auteur heeft een koloniale en racistische filosofie dit Nederlands beleid gevormd, maar had dit niet alleen in West- en Oost-Indië gevolgen.

In het zesde hoofdstuk laat Makdoembaks naar eigen zeggen zien hoe deze filosofie heeft voorkomen dat in 1942 vele joodse vluchtelingen naar West-Indië

konden ontkomen. Zo'n 1200 Nederlandse joden zaten toen vast in Vichy-Frankrijk. De gouverneurs van Curaçao en Suriname weigerden echter deze vluchtelingen op te vangen. Het zevende hoofdstuk is vrijwel geheel een overgenomen rapport van de PE over dit beleid van de Nederlandse regering ten opzichte van de joodse vluchtelingen in Europa. Hieruit blijkt duidelijk dat de gouverneurs zich inderdaad lange tijd verzetten tegen opname. Toelating van vreemdelingen zou hoge onderhoudskosten met zich mee brengen en mogelijke sabotage en spionage zouden een risico vormen voor de olieproductie. Na de Duitse

bezetting van Vichy-Frankrijk is niet bekend wat er met de vluchtelingen is gebeurd. Er zijn aanwijzingen dat de meeste zijn ontkomen (blz. 305), maar ze zouden ook omgekomen kunnen zijn in de vernietigingskampen.

Makdoembaks sluit het boek af met enkele bruikbare en heldere aanbevelingen voor politici en historici: een prominentere rol in de herdenkingen van 4 en 5 mei voor Suriname, de Antillen, Aruba en Indonesië; meer aandacht voor de rol van de Geallieerden met betrekking tot de Holocaust; erkenning van oorlogsleed door toedoen van Nederland; officiële excuses voor het onrecht gedaan aan stakers en de geweigerde Nederlandse joden in 1942; minder eenzijdige aandacht in geschiedenisboeken; renovatie en restauratie van de begraafplaats betaald door de Nederlandse regering; brieven met rouwbeklag aan slachtoffers en nabestaanden stakers; identificatie van de stakers en tot slot een monument voor overlevenden en nabestaanden. De begraafplaats van de 15 dode Chinezen op Curaçao is overigens in 2007 hersteld en op initiatief van de auteur tot Nationaal Monument ingewijd.

Goelag in de Indische Archipel is in een strijdlustige, maar vooral beschuldigende stijl geschreven. De opbouw van de hoofdstukken is onlogisch, er treedt te veel herhaling op en grote delen van de tekst horen thuis in het rijk van bijlagen en noten. Het zevende hoofdstuk is in feite

één groot citaat uit de Parlementaire Enquête. Dit maakt het boek voor de historicus ongemakkelijk om te lezen. Soms is onduidelijk wie en waarom er geciteerd wordt, hele paragrafen bestaan uit onbekende citaten, de opmaak en indeling is slordig en de voortdurend terugkerende mening en suggestieve toevoegingen van de auteur beginnen de lezer al snel op de zenuwen te werken.

Het doel van de auteur is om iets te doen aan de eenzijdige en beperkte historiografische benadering van de behandelde periode, maar het boek zelf is doordrongen van eenzijdigheid en mist nuance. Zo staat het achtste hoofdstuk bol van rechtstreekse beschuldigingen van antisemitisme en fascisme aan de Nederlandse regering en het leger. De auteur probeert racisme en nazisme aan te tonen, maar doet dit overtuigend noch weldoordacht. Ook de aantijging dat in de Nederlandse regering in London sterke neofascistische en antisemitische stromingen bestonden mist kracht.

Ondanks deze tekortkomingen behandelt *Goelag in de Indische Archipel* enkele belangrijke en onderbelichte onderdelen van de Nederlandse oorlogsperiode en is het een waardevolle toevoeging aan de historiografie. Het is een vurig betoog geworden, maar zou met meer structuur en minder interpretatie een krachtiger boodschap overbrengen.

Jasper van de Kamp

P.A.J. Caljé, *Student, universiteit en samenleving. De Groningse universiteit in de negentiende eeuw*, Uitgeverij Verloren, Hilversum 2009, ISBN 9789065509789, 632 pagina's, € 49,-

Vaak zegt de titel van een boek veel over de inhoud ervan. In dit geval niet. Ik had de verwachting dat ik een cultureel historische beschouwing zou lezen over de Groningse universiteit in de negentiende eeuw. Het blijkt echter te gaan om een uitgewerkt proefschrift welke aan de hand van uitgebreid onderzoek naar fluctuaties van studentenaantallen conclusies probeert te trekken over het waarom van de ontwikkeling van de universiteit. Na een uitgebreide verantwoording over de methodes die Caljé kiest voor zijn onderzoek volgen vijf hoofdstukken waar aan de hand van bronmateriaal over aantallen en afkomst van de Groningse studenten de veranderingen van de universiteit zelf worden blootgelegd.

Dit onderzoek kan met recht diepgaand genoemd worden. Naast onderzoek in de studenten almanakken en de zogenaamde *Album Studiosorum* heeft de auteur ook een cohortonderzoek uitgevoerd. Dit houdt in dat voor vijf jaren in de negentiende eeuw (1815, 1820, 1840, 1865 en 1890) dieper wordt ingegaan op de studenten van dat bepaalde jaar. Zo probeert Caljé zijn kwantitatieve gegevens een 'gezicht' te geven.

Hiernaast schroomt Caljé niet om ook een uitgebreide voorgeschiedenis

in het boek op te nemen. Aan de hand van talloze grafieken en tabellen wordt er een beeld gegeven van hoe het de Groningse universiteit verging. Maar nog belangrijker is dat het de auteur ook lukt om deze ontwikkelingen in nationaal én internationaal perspectief te plaatsen. Zo wordt duidelijk dat politieke en culturele veranderingen in Europa hun weerslag hebben op het functioneren van de universiteit. Het blijkt dat de Rijksuniversiteit Groningen wel degelijk al in de negentiende eeuw een internationale meerwaarde had. Toch blijkt ook dat Groningen altijd afhankelijk is geweest van de eigen regio. Deze regio behelst dan vooral de huidige provincies Groningen en Friesland maar ook Ostfriesland heeft lange tijd tot het Groningse 'kernegebied' behoord.

Naast deze kwantitatieve analyse volgt een kwalitatieve analyse en hier komt het cohortonderzoek goed van pas. Aan de hand van het sociale stratificatie model van Idenburg (welke een opdeling maakt tussen de elite, geleerde stand, gezeten burgerij en kleine burgerij) laat Caljé duidelijk zien hoe de sociale veranderingen in de loop van de eeuw weerslag hadden op de afkomst maar ook de kwaliteit en studieduur van de Groningse studenten. Eikmomenten als het Organiek Besluit van 1815 en de Hoger Onderwijswet van 1876 maakten het onderwijs professioneler en uiteindelijk ook toegankelijker. Verder wordt in dit gedeelte het beeld ontkracht dat het niveau in deze tijd van een erbarmelijk niveau zou zijn. Caljé vind in zijn cohorten maar weinig

extreem jonge mensen die zich hadden ingeschreven en ook was van 'sjezen' amper sprake.

In het laatste gedeelte van het boek wordt ingegaan op de studentencultuur van de negentiende eeuw. Het gaat de auteur erom dat de veranderingen in de studentencultuur ook een verandering van de positie van de universiteit ten opzichte van de samenleving reflecteert. Als belangrijk uitgangspunt wordt de oprichting van het studenten-corps Vindicat atque polit genomen.

Deze oprichting kan worden gezien in het licht van de opkomst van de burgercultuur op de universiteit. Maar ook de transformatie van een Corps dat alle studenten vertegenwoordigt naar een elitevereniging in de tweede eeuw helft kan worden ingepast in de strijd die op dat moment plaats vond op de universiteit tussen de democraten en de aristocraten. Terwijl de uni-

versiteit steeds meer democratiseerde overwonnen bij Vindicat de aristocraten. Het punt dat Caljé uiteindelijk maakt is dat zowel de samenleving, de universiteit en de personen die deze bevolken onder invloed staan van sociale veranderingen die bepalend zijn voor de verhouding tussen deze drie entiteiten.

Terwijl ik dit boek las werd ik mij er steeds meer van bewust dat het hier gaat

om een wetenschappelijk onderzoek in de pure betekenis van het woord. Daardoor waren sommige gedeelten droog en was het door de diepgang van het werk soms lastig om de rode draad in het oog te houden. Wat verder nog wel genoemd mag worden is dat ik soms mijn voorhoofd fronste over de zinsbouw van sommige zinnen. Neem bijvoorbeeld deze zin: 'In de tabel zijn uit de *Alba* zowel het gemiddeld aantal inschrijvingen, die een provincie per jaar produceerde, opgenomen, als

de verdeling daarvan over de universiteiten.' Maar ook een term als 'orde van grootte' twee keer laten terug komen in drie opeenvolgende zinnen maakt het lezen er niet aangenamer op.

Het feit dat het hier gaat om de eerste druk verklaart waarschijnlijk waarom deze - maar ook foutjes als dubbele woorden nog aan de aandacht van de auteur zijn ontsnapt. Voor een

ieder die geïnteresseerd is in de Groningse universiteit in de negentiende eeuw (en dan vooral de maatschappelijke positie van deze instelling), of de studentencultuur van die tijd en wie niet vies is van een gedegen wetenschappelijk onderzoek, is dit werk een waardevolle toevoeging op de boekenplank.

Rik Groenewoud

